

УДК 929 (477)

М 31

Віталій МАСНЕНКО

**САМОВИЗНАЧЕННЯ ДМИТРА БАГАЛІЯ
У НАУКОВОМУ Й ІДЕНТИФІКАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ
УКРАЇНОЗНАВЧИХ СТУДІЙ**

У статті розглядається проблема самоідентифікації видатного українського історика академіка Д. Багалія в контексті становлення комплексу українознавчих студій. Наголошується, що усвідомлення його української приналежності та розуміння своєрідності українського історичного процесу відбувалося у протиставленні з двома гальмівними чинниками: інерційною дією старої імперської спільноруської історичної концепції та заідеологізованою радянською вимогою підпорядкування історичної науки партійно-бюрократичним інтересам. Акцентовано на позитивному ставленні Д. Багалія до використання української мови у наукових дослідженнях і викладанні у вишах.

Ключові слова: *Дмитро Багалій, українознавство, національна історична парадигма, самоідентифікація.*

Постановка проблеми. Процес становлення української історичної науки як національної був складним. На початковому етапі самобутню українську історичну думку підтримували лише нечисленні діячі українського визвольного руху і частина соціуму, яка симпатизувала національно-визвольним ідеалам. З часом ситуація зазнала суттєвих змін зросла національна свідомість мас, українська модерна нація набула соціального та державного досвіду. Українська наука вийшла зі стану суспільної загуменковості, зміцнила позиції в науковому світі. Свідченням цих позитивних змін був розвиток цілого комплексу українознавчих дисциплін (етнології, правознавства, фольклористики, культурології тощо).

© Масненко Віталій, 2013

Межевою віхою у становленні української національної історіографії є доба української революції та національно-державного будівництва. Українська історична думка вперше почала домінувати в межах УСРР пореволюційного часу. Зростання соціального й наукового престижу українських досліджень позначилося не тільки на розвиткові всієї науки, її інституцій, видань, але й на долі дослідників. Звернення до особистої наукової долі окремих українських істориків дає змогу адекватніше відтворити непростий процес конституювання українознавства, передовсім національної історичної науки.

Показовим прикладом для студіювання національної самоідентифікації істориків у контексті українознавчих студій є постать Дмитра Івановича Багалія.

Аналіз останніх досліджень. Сьогодні маємо усталену історіографічну традицію стосовно постаті й наукової спадщини академіка Багалія. Різні аспекти проблеми досліджували науковці української еміграції та діаспори (В. Андрусак, Д. Дорошенко, Б. Крупницький, О. Оглоблин, Н. Полонська-Василенко, А. Процик). Н. Полонська-Василенко наголошує, що під проводом Д. Багалія, дослідника Сіверської землі, у Харкові “велося інтенсивне вивчення історії Слобожанщини” [16, 74]. О. Оглоблин вважає слушним твердження Д. Дорошенка, що Д. Багалій “утворив наукову історію Слобожанщини” [14, 95]. Історики радянського часу також не оминули увагою цю проблему (В. Барвінський, І. Бойко, М. Горбань, М. Кравець, В. Сарбей). Сучасні українські дослідники також зверталися до постаті Д. Багалія (О. Богдашина, В. Заруба, В. Кравченко, С. Куделко, М. Маркевич, Т. Павлова). В. Кравченко наголошує: “Як історика, Д. Багалія відзначає, в першу чергу, інтерес до історії окремих областей – регіонів країни і в цьому зв’язку – питань археології, історичної географії та демографії, етнографії. Позитивістська методологія, якої дотримувався вчений, а також відсутність справжньої свободи наукового пошуку в загальній політичній атмосфері тогочасної Росії зумовили нехіть Д. Багалія до методологічних студій і теоретичних узагальнень, прагнення сховати думку за нагромадженням документального, в першу чергу архівного матеріалу” [11, 7]. Цікавий історіографічний огляд опублікував Г. Стариков

[17]. Роль Д. Багалія у становленні українознавства в Наддніпрянщині розглянув О. Нагірняк [13, 174 – 190]. Водночас органічний зв'язок формування національної історичної парадигми з процесом самовизначення Багалія потребує окремої уваги.

Мета статті – з'ясувати процес самоідентифікації Д. Багалія як дослідника українознавчих студій. Зосередимося також на особливостях його участі в українському національному русі, ідейно-політичних уподобаннях, зв'язках із провідними українськими діячами того часу. Основний шлях самовизначення вченого, на нашу думку, пролягав через його українознавчий доробок, передусім дослідження історії Слобожанщини, історіографічні студії, зацікавленість знаковими для українства постатями.

Дмитро Іванович Багалій походив із дрібного незаможного міщанського середовища Києва. Здобув освіту в Київському університеті, був учнем В.Б. Антоновича. Повсякчас дотримуючись поміркованої ліберальної позиції, все ж чітко ідентифікував себе з українською справою і по праву вважається одним із найяскравіших репрезентантів української національної історичної парадигми.

Уже зі студентських років Д. Багалій приєднався до українського руху. Після закінчення університету, готуючись до професорського звання, став членом старої громади, до якої входили В. Антонович, П. Житецький, О. Кістяківський, І. Лучицький тощо [1, 35 – 38]. Молодий Багалій був активним співробітником журналу “Киевская старина” – десятки статей, заміток, рецензій із української історії побачили світ на його сторінках. Українське інтелектуальне середовище радо вітало Багалія з тим, що він очолив кафедру історії в Харківському університеті. Як згадувала Н. Полонська-Василенко: “Київська громада, як метрополія, виряджала до Харкова на кафедру історії Д. Багалія для заснування там української громади” [15, 370]. Ще більші надії покладалися на вченого, коли він посів посаду ректора цього ж університету. І ці сподівання в більшості були виправдані. Д. Дорошенко в “Огляді української історіографії” неодноразово наголошував на ролі дослідника у створенні харківського осередку наукової праці з української історії – і у межах університетської кафедри, і у “Историко-филологическом обществе при Харьковском университете” [10, 153], [10, 167 –

168]. Щодо громадської діяльності, то мають рацію ті сучасні дослідники його біографії, які твердять, що в українському русі Д. Багалій був набагато ближчий до позицій М. Костомарова, ніж до В. Антоновича і тим більше – М. Драгоманова. Він намагався досягнути визвольної мети культурно-просвітницькою, а не суто політичною працею [12, 5 – 6]. Д. Багалій узяв активну участь у створенні Товариства “Просвіта” у Харкові, де був його головою та викладав по-українськи історію Слобідської України на безплатних курсах українознавства для населення [1, 136]. У листі від 19 червня 1921 р. до А. Кримського він характеризував себе як діяча української науки, культури і громадської національної праці з чималим стажем, що понад сорок років працював на цій ниві [III, 3 зв.].

Розпад Російської імперії та процес українського державотворення Д. Багалій зустрів позитивно. На важливому значенні цього періоду у визначенні національного “обличчя” дослідника наголошував О. Оглоблин: “Синтеза Багалія, як українського історика, прийшла тоді, коли цілим українським життям струснула Революція – час найменш придатний для будь-якої синтези. Історикові доводилося не писати історію, а творити її, себто робити те, до чого історик і взагалі вчений найменш придатний. Але українська революція 1917 р., була передовсім національно-визвольною революцією – і український історик, навіть, такої вдачі, як Багалій – не міг залишитися осторонь подій” [14, 103]. Він активно долучається до українського національного життя як культурно-просвітницького, так і політичного. Як зазначає В. Кравченко, тоді історик уперше за довгу громадсько-політичну й наукову кар’єру виступив під прапорами українських ліберальних політичних партій. Йдеться про висунення його кандидатури до органів міського самоврядування Українським демократичним блоком під егідою Української партії соціалістів-федералістів [11, 9]. Але для вченого більш природною була культурно-освітня робота: лекції на курсах українознавства, видання масової української історичної літератури для народу, викладання історії України в університеті тощо. Своєрідним громадським подвигом Багалія була участь у становленні історично-філологічного факультету в Полтаві, який повстав із ініціативи української громадськості. Він разом з іншими

представниками харківської професури у важких умовах їздив до Полтави і викладав там по-українськи лекції з історії України [1, 136 – 137].

Спектр наукових зацікавлень ученого у царині українознавства був надзвичайно широким. За його особистими підрахунками, лише за 1917 – 1927 рр. було надруковано 34 праці: з археології України – 1, з архівознавства – 2, з української історіографії – 8, з історії Слобідської України – 1, з історії Південної України – 1, з історії громадської думки та революційних рухів в Україні – 8, з історії української культури, освіти і письменства – 8.

Основним його внеском у становлення української національної історіографії було створення наукової історії Слобожанщини і Південної (степової) України. Найважливіші його праці у цій царині: “Очерки из истории колонизации степной окраины Московского государства” (1886 – 1887) – доопрацьований україномовний варіант під назвою “Історія колонізації Слобідської України” був підготовлений до друку та мав вийти у світ незабаром після смерті дослідника як перший том зібрання його наукових праць; “Колонизация Новороссийского края и его первые шаги по пути культуры” (1889) – україномовний, розширений варіант “Заселення південної України (Запорожжя й Новоросійського Краю) і перші початки її культурного розвитку” (1920); “Материалы для истории колонизации и быта харьковской и отчасти курской и воронежской губерний” у збірнику Харківського історико-філологічного товариства, “Заметки и материалы по истории Слободской Украины” (1893); другий том “Очерков из русской истории” – “Монографии и статьи по истории Слободской Украины” (1913); “Історія Слобідської України” (1918). До цієї ж групи варто зарахувати численні розвідки щодо історії Харкова та його університету. В. Барвінський у розвідці, включеній до ювілейного збірника з нагоди 70-річчя Багалія, зазначав: “Історію Слобожанщини XVII – XVIII в., а так само почасти і XIX не можна вивчити не звертаючись постійно до праць Дм. Йв., чи то буде питання з історії залюднення, економіки, культури, чи якесь инше, бо-ж він склав систематичний огляд історичного процесу Слобожанщини” [9, 192].

Отже, в історіографічному процесі Багалій постає саме як історик Слобожанщини (відповідно О. Лазаревський – історик Гетьманщини, А. Скальковський – Південної України). У популярній версії образ Багалія трактується як “літописець” цього краю, такий собі – “Нестор Слобожанщини”.

Важливе значення мали дослідження Д. Багалія у галузі української історіографії, особливо його “Нарис української історіографії” (Т. I, Вип. 1 – 2.), “Історіографічний вступ і доба натурального господарства” із “Нарису історії України на соціально-економічному ґрунті”, Т. I. (1928), нариси та статті про українознавчі дослідження М. Грушевського [10], В. Антоновича, О. Лазаревського, О. Єфименко [7], М. Біляшівського, М. Сумцова, І. Франка, О. Потебні [6] та ін.

Наприкінці життя Д. Багалій в автобіографії (1927) виділяє ще один дослідний напрям, до якого схилилися його наукові інтереси, – громадські рухи ХІХ ст. Справді, ним особисто та за його редагуванням видано низку праць із історії Кирило-Мефодіївського братства, декабристського руху, польського повстання 1863 р. Чимало зусиль доклав дослідник до розбудови шевченкознавства, зокрема у межах Науково-дослідного інституту Т. Шевченка [8].

Але найкращою зі своїх наукових праць Дмитро Іванович уважав монографію “Український мандрівний філософ Гр. Сав. Сковорода” (1926) [IV, 2]. В “Автобіографії” він так оцінив цю книжку: “Вона підсумовує всі попередні й нові розвідки про цього найвидатнішого українського культурного діяча ХVІІІ в.” [1, 133].

У пореволюційний час Багалій прислужився становленню українознавчих студій і своєю організаційною діяльністю. Так, основний науковий осередок, який він тоді очолював, науково-дослідна кафедра історії України у Харкові, за словами ученого, організовувалась “з самого початку в широких рамках не самої історії України, а, так мовити, українознавства взагалі, і в ній було 4 секції – української історії, української етнографії, українського мистецтва й історії українського письменства” [9, 140]. До роботи на кафедрі було залучено широке коло українських науковців. Н. Полонська-Василенко у курсі лекцій із української історіографії пише “Другим осередком Академії

Наук, у якому об'єднувалися вчені Києва та Харкова, була кафедра Д.І. Багалія” [16, 75].

Вагомим внеском у національну розбудову того часу була згадана праця Д. Багалія “Історія Слобідської України”. У її передмові дослідник чітко демонструє власне розуміння значення історичних дослідів для становлення національної свідомості. Окресливши авторський методологічний підхід до студіювання внутрішньої історії України, тобто розроблення минувшини народу, коли він не мав власної держави, Багалій наголошував: “Історія Слободської України є частина загальної історії України. І через те її захоче знати і увесь відроджений у своїй національній свідомості український нарід. А у населення Слобожанщини нехай його національна свідомість починається з тою, що найближче до нього – з свідомості про те, що творили його діди та прадіди – з історії Слобожанщини” [3, 14].

Як зауважує О. Оглоблин, тоді Багалій не тільки писав Історію України, але як науковий експерт обстоював інтереси України під час переговорів з Російською федерацією влітку 1918 р. Так, його наукова праця щодо процесу української колонізації була потужним аргументом “в боротьбі відродженої Української Держави за соборність своїх земель супроти північного сусіда”. Тому в межах з'ясування процесу особистої національної ідентифікації необхідно враховувати факт, що “саме Багалій, історик Лівобережної України – старої Сіверської землі й нових Слобожанщини й Полудневої України – був найбільшим і безперечно вирішальним науковим авторитетом у складному й дражливому, але як-же актуальному питанні про українсько-московський кордон” [14, 95].

Для вченого важливе значення мало його затвердження дійсним членом Української Академії Наук із часу заснування й обрання головою її історико-філологічного відділу. З одного боку, це було суспільним і державним визнаннями його заслуг у справі розвитку української історичної науки, а з іншого – підсилювало та закріплювало національну ідентифікацію вченого. Втім це був, напевно, взаємопов'язаний процес – Академія набула українського характеру (до більшовицького погрому), її члени стали послідовніше виявляти національне “обличчя”.

Процес національної ідентифікація Д. Багалія не був безконфліктним процесом. Насправді його усвідомлення української належності та розуміння сутності українського історичного процесу відбувалося у своєрідному внутрішньому протиборстві з двома гальмівними чинниками. З одного боку, інерційна дія старої імперської спільноруської історичної концепції, а з іншого – заідеологізовані радянські вимоги підпорядкування історичної науки класовим (точніше партійно-бюрократичним) інтересам. Між цими двома іманентно неукраїнськими парадигмами простежувалося українство Д. Багалія та значної кількості його сучасників. І якщо з першою можна було звести особисті порахунки, базовані на тих чи тих наукових засадах і розумінні потреб національного відродження, то з другою – необхідно було хоча б формально погоджуватися, йти на певні компроміси, навіть жертвуючи науковою істиною.

Зв'язок із попередньою історіографічною традицією вченого пояснюється його тривалою професійною діяльністю як професора російської історії. Він є автором кількох обов'язкових для дореволюційних університетів навчальних курсів (“Лекции по русской истории: Общий курс. Ч. 1 – 2. Русь допетровская от XIV до XVII в.” 1890 р., “Русская историческая география: Литогр. Курс лекций” 1892 р., “Русская история. Ч. I. До половины XIII ст.” 1909 р., “Русская историография: Курс лекций в 2 ч.” 1911 р., “Русская история: Курс проф. Д.И. Багалея, сост. по его лекциям. Ч. 2. Вып. 1. (Удельный и московский период)” 1911 р. і нарешті – “Русская история. С картами, планами и снимками с памятников древности и искусства: Пособие к лекциям для высш. шк. и руководство для учителей и самообразования. Т. 1. Княжеская Русь (до Иоанна III)” 1914 р.). Тому в історика виникала потреба якимось узгодити цю частину спадщини з основним напрямом дослідної діяльності – історією України. Але це зробити було не так просто. Спочатку таке узгодження уявлялося досліднику у вигляді певного синтезу, щось на зразок “История русской этнографии” О. Пипіна. Так, у листі до В. Вернадського від 8 листопада 1919 р. Багалій повідомляє про те, що історія українського народу, над якою він уже тривалий час працює, має скласти третій том його “Русской истории”. Перший уже вийшов у Москві 1914 р., а другий

“История Московского государства” є у рукопису та ще не виданий. (Згадаймо, у Пипіна третій том також був присвячений “малоруській” етнографії). Такий план пояснювався розумінням наявності певного зв’язку між історіями цих народів, принаймні від початку їхнього існування. “Ці три томи..., – пише дослідник, – являють синтез моїх наукових робіт у галузі російської та української історії, що складають дві галузі, які вийшли з одного спільного кореня (київського періоду)” [1, 2 зв.].

Згодом Д. Багалій прийшов до думки про неефективність попередніх спроб механістично пов’язати український і російський історичний процеси. Тому за взірць бере історичну концепцію Грушевського. Він твердив: “Я власне визнаю схему М. Грушевського правильною щодо української історії, вона правильна і з теоретичного і з практично боку” [V, 51]. Д. Багалій суть схеми М. Грушевського розумів так: “Його новаторство і величезна заслуга полягає у тому, що він перший виділив український історичний процес од російського на користь того і другого, коли раніше перший тільки частинно вкрплювали в другий (що раніше намагався зробити і сам Багалій – В.М.). І завдяки цьому ми маємо нині систематично викладену історію українського народу, цеб-то історію України на національній основі (розрядка – авт.)” [2, 208]. На його думку, конкретні параметри нового бачення полягали у такому “М. Грушевський виставив гасло української національності з її правом на свою історію на рідній мові. В основу ідеї української історії ним покладена тріада, що нагадує Гегельянську: теза, антитеза і синтез – утворення української національності, її занепад (денационалізація) і відродження. І коли ідеї утворення нації й її занепаду мали для нього виключно історичний інтерес, ідея відродження була й є його провідною думкою і в його громадській і політичній діяльності” [2, 209]. Напевне, він писав цілком щиро, оскільки ці ідеї були співзвучні авторським і також повністю ним поділялися.

Багалій висловлював також розуміння того, чому М. Грушевський посів домінуюче місце в українській історичній науці. Він слушно зауважив, що створення ним власної української історичної концепції дало змогу посісти центральне місце в українській історіографії, яке у 1860 – 70-х рр. займав

його вчитель В. Антонович. Подібне явище, окрім констатації наукової ваги, мало важливе значення у справі національної ідентифікації українських істориків. Фактично йшлося про певний ідеальний психологічний тип, який міг слугувати взірцем для безпримусового наслідування. Цікаво, що у цьому разі відбувся певний збіг суто науково-методологічних й ідентифікаційних взірців. Історична концепція М. Грушевського була продуктивним методологічним механізмом для дослідження української минувшини (актуальність якого, вочевидь, лишається і донині), крім того, не міг не приваблювати і його національний вибір. До суто ідентифікаційних моментів додавалися важливі соціально-престижні та кар'єрні міркування. З огляду на можливу соціальну мобілізацію, певний час сповідувати українську історичну парадигму, справді, було вигідно (на підрадянській Україні майже до кінця 20-х рр.). Особисто для Д. Багалія кар'єрні мотиви відігравали меншу роль, адже він посідав досить високе соціальне становище і вагоме місце у професійному середовищі. На цьому останньому етапі його наукового життя, на нашу думку, для нього більше важили внутрішні переконання, щире бажання прислужитися інтересам українського народу.

Важливою рисою, яку можна виявити в історіографічній схемі Багалія, є його увага до репрезентантів нового державницького напрямку (хоча сам напрям як певна цілість ним і не виділяється). Так, він відзначив появу знакової для української науки праці С. Томашівського “Українська історія. Старинні і середні віки”. Дослідник наголосив на оригінальності історіософської концепції автора, яка ґрунтувалася на державницькій позиції. Водночас підкреслював популярний, а не дослідницький характер праці. Діяльність ще одного історика-державника – В. Липинського Д. Багалій зарахував до державницько-самостійницької української течії. Підкреслюючи наукову вартість праць історика, в яких уперше на підставі солідного джерельного матеріалу було представлено “роль державної думки в історії України”, Багалій водночас уважав значно гіперболізованими державницькі мотиви у середовищі козацької верхівки [5, 47]. Не оминув увагою харківський професор наукову діяльність Д. Дорошенка. Він часом дискутує зі своїм колегою з приводу вагомості наукової спадщини окремих істориків.

Так, зокрема він відзначив перебільшення Д. Дорошенком важливості праць В. Липинського та закладеного в їхню основу державницького начала [5, 46]. Багалій “розпорошив” істориків державницького напрямку по таких наукових школах Липинського зарахував до “школи польсько-українських істориків”, а Томашівського – до “галицької школи істориків України”.

Особливо близькою для Дмитра Івановича була думка про конечну необхідність використання у дослідній практиці української мови. На його переконання: “Рідна мова – найкращий провідник освіти, науки та культури” [VII, 2]. Відправивши до УАН працю “Українська історіографія” (так у оригіналі), у листі до Вернадського Багалій спеціально наголосив на її друку українською мовою [II, 1]. В “Автобіографії” 1927 р. академік декілька разів акцентував на цій важливій для нього проблемі. Він наголошував на своїх викладах лекцій українською мовою в Харківському інституті народної освіти й у Полтавському історико-філологічному факультеті як важливому позитивному факторі пореволюційного життя [1, 129], [1, 137]. Підводячи підсумок викладацької діяльності, він з відчуттям виконаного обов’язку констатував, що із 44 років викладання останні 10 років “провадив виключно українською мовою” [1, 132]. Важливою перевагою порівняно з імперськими часами, на думку вченого, була й та обставина, що писано і друковано його наукові праці виключно українською мовою (розрядка – авт.) [1, 132]. У вступі до україномовного варіанта “Історії колонізації Слобідської України” він обґрунтував наукову та громадську потребу перевидання таких російськомовних праць: “...Ті, що були надруковані в свій час за обставинами того часу російською мовою, повинні тепер вийти українською й тим збільшити українську наукову історичну літературу” [VIII, 1]. Отже, на переконання Багалія, рідна мова була неодмінною ознакою наукових і науково-популярних праць, які з повним правом могли належати до національної історичної думки.

Окремої розмови у контексті особистої національної ідентифікації Д. Багалія заслуговує його наукова та громадська позиція в останні роки життя. Як уже зазначалося, відповідно до вимог часу він змушений був робити певні “ритуальні” заяви щодо ідеологічної відданості панівному комуністичному режиму

та намагався у наукових дослідках демонструвати нове матеріалістичне розуміння історичного процесу. Питання зміни методології історичних досліджень пізнього Багалія виходить за межі нашої розвідки. Тому лише принагідно зазначимо, що суттєвої трансформації тут не відбулося. А зосередимо увагу на тому, чи не позначився тиск влади на прихильності дослідника до національної історичної парадигми.

Упадає у вічі постійне зростання напруги загальної суспільно-політичної ситуації й відповідного реагування Багалія на неї. Ще в “Автобіографії” ювілейного 1927 р. він розмірковує над новаціями своєї наукової та викладацької методології. На загал визнає наукову продуктивність нового матеріалістичного підходу: “Тут передо мною – старим українським істориком, що засвоював собі новий підхід, відкривалися цікаві перспективи спробувати викладати загальний український процес у новому матеріалістичному освітленні, що ще мало одбилося в науковій літературі” [1, 129]. Як приклад вдалої новації він наводить застосування соціально-класового й економічного критерію для періодизації історії України. Вийшов такий поділ: доба натурального господарства, торговельного та промислового капіталізму, імперіалізму, соціальної революції. На думку Д. Багалія, цей підхід уможлиблював більш адекватно відображати український історичний процес, ніж було це за старої періодизації у межах національно-народницького висвітлення історичних явищ, основу якого становив політичний принцип.

Надалі тональність оцінки себе та інших українських істориків у Багалія стає жорсткішою. Особливі нагінки з боку партійних функціонерів на вченого виникли у зв'язку з його позитивним ставленням до концепції М. Грушевського. Він був змушений відмежуватися від уже тоді опального М. Грушевського, але зробив це у досить своєрідний спосіб. Уважно вчитася у відповідь Багалія на критику Т.Т. Скубицького (журнал “Історик-марксист”, 1930 р.): “Я визнаю правильною схему М.С. Грушевського щодо початку української історії ще з Київської доби, відкидаючи ідею Руського государства... Історіософічної концепції М.С. Грушевського, збудованої не на матеріалістичних, а на ідеологічних засадах, я рішуче не поділяю. Критикуючи історичну концепцію М.С. Грушевського, я одверто кажу, що

його розуміння історичного процесу не є матеріалістичне, бо за єдине моністичне начало М.С. Грушевський визнає ідею національності, а не класову, соціально-економічну базу” [4, 148]. Тобто Багалій фактично не відмовляється від ідей незалежного українського історичного процесу, особливо щодо ранньої історії. Заперечується лише специфічно потрактований “ідеалізм” Грушевського, крім того, останній охарактеризований як історичний моніст, що національне начало вважає основоположним.

У деяких працях Багалій удавався до значно гострішої критики М. Грушевського. Наприклад, у ненадрукованих підготовчих нарисах до т.зв. “Самокритичного огляду наукової продукції” йдеться про його оцінку видатних представників української історіографії як спробу реставрації їхніх застарілих поглядів. При цьому Грушевський і його попередники визнавалися буржуазними істориками [VI, 1зв – 2]. Цілком зрозуміло, що подібні далекі від наукового аналізу сентенції були необхідною даниною жорсткому часу посилення тоталітарного режиму. Попри суттєві відмінності у дослідних підходах, наукових здобутках, суспільно-політичній позиції, у той чи той період їхнього життя, М.С. Грушевський і Д.І. Багалій були представниками української національної історичної думки, обстоювали самобутність українського історичного процесу. Тому немає суттєвих причин, як це робить у деяких публікаціях В. Кравченко, протиставляти Багалія Грушевському саме у національній площині.

Незважаючи на потужний тиск, Багалій до кінця життя так і не завершив процесу “методологічного переозброєння”. Прикметно, що в одній з останніх оцінок, у вступі до “Історії колонізації Слобідської України”, веде мову про свої максимальні зусилля, які докладав, аби пристосувати діалектичний метод до власних історичних досліджень. Але цей шлях, зізнається академік, був нелегким, оскільки він “майже 40 років не стояв не єдиному моністичному матеріалістичному началі в своєму світогляді і своїх історичних працях, а виходив з дуалізму – національної ідеї й економіки” [VIII, 6 – 7]. І тут автор наголошує на приналежності до попередньої української народницької школи, з якої він вийшов як учень В. Антоновича, що поділяла такі ж засади. Багалій також декларував прихильність до

федеративно-демократичної ідеї, яка принципово відрізнялася від засад російської юридичної школи, котра була апологетом московського самодержавства.

Висновки. Констатуємо, що до кінця життя, незважаючи на вимушені зовнішні, “ритуальні” видозміни свого дослідницького підходу, Д.І. Багалій залишився відданим українській національній історичній парадигмі. Він не відійшов від визнання самотності історичної долі українського народу, хоча був змушений кваліфікувати себе плуралістом, що явно розходилося з офіційною ідеологічною установкою для історичних наук.

Творчий доробок цього дослідника свідчить, що шлях українських істориків старшої генерації до сприйняття нової національної форми інтерпретації історичного минулого власного народу був непростим. Попри всі складнощі політико-державного підпорядкування залишалася можливість для того чи того особистого вибору. Важливо зважати на те, чи цей вибір відповідав загальному напрямку суспільного розвитку. В умовах активного поширення української національної свідомості й модерного націотворення таким провідним напрямом було конституювання українознавчих студій, оформлення національної історичної думки. Особистий ідентифікаційний вибір тих дослідників, які прийшли до розуміння самотності українського історичного процесу, збігався з загальною тенденцією розвитку української спільноти.

До *перспективних напрямів* подальшого дослідження теми належать: співвідношення суспільно-політичного та власне наукового чинника в ідентифікаційному виборі вчених, особливості самовизначення дослідників різних поколінь, відмінності між самоідентифікацією та самопрезентацією істориків залежно від наукової й політичної кон’юнктури.

Література

- I. ІР НБУ ім. В.І. Вернадського. – Ф. I, спр. 22619.
- II. ІР НБУ ім. В.І. Вернадського. – Ф. I, спр. 22620.
- III. ІР НБУ ім. В.І. Вернадського. – Ф. I, спр. 22628.
- IV. Лист Д.І. Багалія до А.Ю. Кримського від 23 січня 1924 р. // ІР НБУ ім. В.І. Вернадського. – Ф. I, спр. 22637.
- V. ІР НБУ ім. В.І. Вернадського. – Ф. I, спр. 45064.

VI. IP НБУ ім. В.І. Вернадського. – Ф. I, спр. 45069. – Арк. 1 зв – 2.

VII. IP НБУ ім. В.І. Вернадського. – Ф. I, спр. 45417.

VIII. IP НБУ ім. В.І. Вернадського. – Ф. X, спр. 14498
(нумерація авторського тексту).

1. Багалій Д. Автобіографія. П'ятдесят літ на сторожі української науки і культури / Д. Багалій / Збірник історико-філологічного відділу ВУАН, № 62. – К., 1927. – 164 с.

2. Багалій Д.І. Академік М. Грушевський і його місце в українській історіографії (історико-критичний нарис) / Д. Багалій // Червоний шлях. – 1927. – № 1. – С. 160 – 217.

3. Багалій Д.І. Історія Слобідської України / Д. Багалій. – Х. : Основа, 1990. – 256 с.

4. Багалій Д.І. Відповідь т. Скубицькому на його зауваження з приводу мого “Нарису історії України” : [Лист до ред. журналу “Прапор марксизму”] / Д. Багалій // В.В. Кравченко, Д.І. Багалей : научная и общественно-политическая деятельность. – Х., 1990. – С. 144 – 149.

5. Багалій Д. Історіографічний вступ / Д. Багалій // Нарис історії України на соціально-економічному ґрунті. – Т. 1 Історіографічний вступ і доба натурального господарства. – Х. : ДВУ, 1928. – С. 3 – 124.

6. Багалій Д. Олександр Опанасович Потебня (промова на урочистих зборах Харківського ІНО в 32 роковини смерти Потебні / Д. Багалій // ЧШ. – 1924. – № 4 – 5. – С. 143 – 159.

7. Багалій Д. Олександра Яковлевна Єфименко (1848 – 1918) : (Оцінка її наукових праць) / Д. Багалій // ЗІФВ. – 1919. – Кн. 1. – С. 104 – 113.

8. Багалій Д.Т. Шевченко і селяни в переказах і історичній дійсності / Д. Багалій // Шевченко Річник перший. Зб. Ін-ту Т. Шевченка, І, друк. Х., 1928. – С. 10 – 34.

9. Барвінський В.О. Д.І. Багалій як історик Слобідської України / В. Барвінський // Ювілейний збірник на пошану академіка Д.І. Багалія. 3 нагоди 70-річчя життя та 50-років наукової діяльності. – К., 1927.

10. Дорошенко Д.І. Огляд української історіографії. Державна школа : Історія. Політологія. Право / Д. Дорошенко. – К. : Вид-во “Українознавство”, 1996. – 257 с.

11. Кравченко В.В. “Славних прадідів великих...”. Передмова / В. Кравченко // Д. Багалій. Історія Слобідської України. – Х., 1990. – С. 6 – 12.

12. Кравченко В.В. Дмитро Іванович Багалій та його доба / В. Кравченко // Дмитро Іванович Багалій – професор Харківського університету : Бібліографічний покажчик. – Х., 1992.

13. Нагірняк О.Р. Нариси з історії українознавства у Наддніпрянській Україні (остання чверть XIX ст. – 1917 р.) / О.Р. Нагірняк. – К. : ПП Сергійчук М.І., 2007. – 652 с.

14. Оглоблин О. Пам'яті Дмитра Багалія (1857 – 1932 – 1957). (Дмитро Іванович Багалій і українська історична наука) / О. Оглоблин // Студії з історії України : статті і джерельні матеріали. – Нью-Йорк, Київ, Торонто, 1995. – С. 92 – 105.

15. Полонська-Василенко Н. Спогади / Н. Полонська-Василенко. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2011. – 591 с.

16. Полонська-Василенко Н. Українська історіографія / Н. Полонська-Василенко. – Мюнхен : Український Вільний Університет Скрипти : ч. 38, 1971. – 104 с.

17. Стариков Г. Постаь Д.І. Багалія в українській історіографії / Г. Стариков // Історіографічні дослідження в Україні / Гол. ред. В.А. Смолій ; відп. ред. О.А. Удод. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 2008. – Вип. 19. – С. 259 – 282.

Масненко Віталій. Самоопределение Дмитрия Багалей в научном и идентификационном пространстве украиноведческих исследований. В статье рассматривается проблема самоидентификации выдающегося украинского историка академика Д. Багалей в контексте становления комплекса украиноведческих исследований. Отмечается, что осознание его собственной украинской принадлежности и понимание своеобразия украинского исторического процесса происходило в противоборстве с двумя факторами: инерционное действие старой имперской общерусской исторической концепции заидеологизированные советские требования подчинения исторической науки партийно-бюрократическим интересам. Подчеркнуто позитивное отношение Д. Багалей к использованию украинского языка в научных исследованиях и преподавании в выше.

Ключевые слова: Дмитрий Багалей, украиноведение, национальная историческая парадигма, самоидентификация.

Masnenko Vitaliy. Self-identification of Dmytro Bahaliy in scientific and identification areas of Ukrainian studies. The article deals with the problem of self-identification of the prominent Ukrainian historian, academician D. Bahaliy in the context of a complex formation of Ukrainian Studies. It has been noted that the

realization of his understanding of Ukrainian origin and identity of Ukrainian historical process was in confrontation with two inhibitory factors: on the one hand, this is the inertial effect of the common old imperial conception of history, and on the other, the Soviet ideological demands to subordinate historic science to party and bureaucratic interests. D. Bahaliy's positive attitude to the use of the Ukrainian language in scientific research and in the process of teaching in higher educational establishments has been stressed.

Key words: Dmitry Bahaliy, Ukrainian Studies, national historical paradigm, self-identification.